

Şerhu Hal'î'n-na'leyn: Hal'u'n-na'leyn Şerhi

Muhyiddin İbnü'l-Arabî, nşr. ve trc. Ercan Alkan

İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017, 742 sayfa.

ISBN 9789751739964

Tasavvuf tarihinde daha çok şerhe konu olan etkili eserleriyle tanınan Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin bir şârih kimliği ile eser yazması literatür açısından dikkate değer bir durumdur. İbnü'l-Arabî'nin üzerine şerh yazdığı *Hal'u'n-na'leyn*'in gerek muhtevası gerekse müellifi Ebü'l-Kâsım İbn Kasî'nin siyasî ve toplumsal süreçlere öncülük etmesi, hem klasik dönem yazarları hem de modern dönem araştırmacıları arasında esere dönük ilgiyi canlı tutmuştur. Ne var ki Türkçe'de Endülüs'ü merkeze alan tasavvuf çalışmaları henüz çok az sayıdadır. Aslında *Hal'u'n-na'leyn* müellifi İbn Kasî'nin siyasî faaliyetleriyle irtibatlı olarak, konunun tarih çalışmalarında daha çok siyasî yönüyle ele alınışı, böyle bir çalışma alanının tasavvuf araştırmalarıyla sınırlı kalmadığını ve karşılaştırmalı bir bağlam gerektirdiğini göstermektedir.

Burada konu edindiğimiz çalışma Ercan Alkan tarafından 2014 yılında "İbn Arabî'nin Hal'u'n-na'leyn Şerhi: Tahkik ve Değerlendirme" başlığı ile hazırlanan doktora tezinin birtakım değişikliklerle yayına hazırlanmış şeklidir. Çalışma, özenli tahkik ve inceleme kısmı dolayısıyla tasavvuf çalışmalarına önemli bir kaynak kazandırdığı gibi, İbnü'l-Arabî düşüncesini anlamaya dönük çabalara da bir yenisini eklemiştir. Diğer yandan inceleme kısmı Endülüs'ün sosyal ve dinî yapısı açısından sûfilerin konumunu değerlendirebilmek adına hem tarih hem de tasavvuf araştırmalarına ciddi katkı sağlar niteliktedir.

Türkiye'deki tasavvuf araştırmaları literatüründe, İbnü'l-Arabî öncesi Endülüs sûfilere hakkında yapılan monografik çalışmaların henüz başlangıç düzeyinde olduğu söylenebilir. Bu alanda M. Necmettin Bardakçı'nın 1998 yılında İbn Meserre ve *el-Müntekâ* adlı eseri üzerine yaptığı doktora çalışması¹ ilk örneklerden biri olsa da daha sonra yapılan araştırmalar *el-Müntekâ*'nın İbn Meserre'ye ait olmadığını göstermiştir.² Bu doktora çalışmasının dışında, Bardakçı tarafından "İbnü'l-Arabî öncesi Endülüs'te Tasavvuf" adlı makale başta olmak üzere Endülüslü sûfiler İbnü'l-Arif ve İbn Seb'in ile ilgili çalışmalar da yapılmıştır.³ İlyas

1 Bardakçı, *Ebu Abdullah Muhammed İbn Abdullah İbn Meserre'nin Tasavvufi Düşünce Tarihindeki Yeri*.

2 Bozyiğit, *İbn Meserre ve Felsefesi*, s. 9.

3 Bardakçı, "İbnü'l-Arabî Öncesi Endülüs'te Tasavvuf"; *Endülüslü Sûfi İbnü'l-Arif*.

Çelebi'nin *Hal'ûn-na'leyn* ile ilgili makalesi de bu çerçevede anılabilir.⁴ Endülüs sülûfleri ile ilgili çalışmalara örnek olarak anabileceğimiz bir diğer çalışma ise yakın dönemde Mehmet Yıldız tarafından İbn Berrecân ve tasavvuf anlayışı üzerine yapılan doktora tezidir.⁵ Bu az sayıdaki araştırma göz önünde bulundurulduğunda konuyla alakalı birincil kaynakları ve akademik birikimi kapsamlı bir biçimde ele alıp tartışan Alkan'ın çalışması, Türkçe literatürdeki büyük bir boşluğu dolduracaktır.

Alkan'ın çalışmasının giriş kısmı, dört ana başlık altında konuyla ilgili kaynakları incelemekte, dönemin siyasal ve sosyal arka planını ortaya koymakta ve *Hal'ûn-na'leyn* etrafında oluşan literatürü çok yönlü olarak ele almaktadır. Eserle ilgili kaynak incelemesinin yapıldığı birinci başlıkta sadece tasavvuf ve İbnü'l-Arabî ile ilgili literatürle sınırlı kalınmamış, döneme ilişkin bilgi veren tabakat türü eserler ve daha çok hadis âlimleri hakkında malumat veren kaynaklar da incelenmiştir. Söz konusu kaynaklarda yer alan bilgiler, yazarlarının mensubu bulunduğu ilmin diğer ilimlere ve temsilcilerine yönelik temel yaklaşımlarını metinlerine bariz bir biçimde aksettirmeleri sebebiyle, ideolojik tutumları ve arka planları göz önünde bulundurularak değerlendirilmeye tâbi tutulmuştur.

İbn Kasî ve muhitini ele alan ikinci başlık altında dönemin arka planını yansıtabilmesi açısından Endülüs ve Mağrip bölgesi üzerine yapılan çalışmalara dayanılarak bir tür sosyopolitik harita ortaya konulmaya çalışılmıştır. Daha çok Türkçe literatür temel alınarak yazılan bu bölümde mevcut durum ortaya konurken, itikadî ve amelî açıdan mezhepler ve bunlara mensup grupların dönemin siyasasını belirlemede ne derece etkili oldukları vurgulanmıştır. Konuyu farklı yönleriyle tartışan Alkan, klasik dönemden İbn Haldun ve modern dönemden Muhammed Âbid el-Câbirî gibi müelliflerin meseleyle alakalı perspektiflerini genişçe değerlendirmiştir. Bu bölümde tasavvufun Endülüs'teki kökeni ve gelişimine ilişkin teoriler de mevcut akademik birikim temel alınarak tartışılmıştır. Alkan'ın tasavvufun bu bölgede kaydettiği gelişimi yeni baştan ele alma yoluna gitmediği ve kendi perspektifini inşa eden bir çaba içerisine girmeyip farklı araştırmacılara ait görüşleri değerlendirdiği görülmektedir. İlgili başlık içerisinde genel olarak tasavvuf tarihini yazmanın güçlükleriyle Endülüs'te tasavvufun nasıl bir seyir izlediğinin ortaya konulmasının benzer sorunlarla karşı karşıya olduğu fikri öne çıkmaktadır. Bu sorunlar dolayısıyla araştırmacıların konuya ilişkin ortaya koydukları kanaatler de doğal olarak birbirinden ayrılmaktadır. Endülüs bölgesi söz konusu olduğunda verili bilgilerden hareketle araştırmaların başlangıcı için İbn Meserre'nin adı

4 Çelebi, "İbn Kasî ve *Hal'ûn-Na'leyn* Adlı Eseri".

5 Yıldız, *İbn Berrecân ve Tasavvuf Anlayışı*.

literatürde yer bulmuştur. Temelde İbn Meserre'nin Empedokles felsefesini takip eden bir isim mi olduğu, doğu seyahatinde karşılaştığı İsmâîlî Şiîler'in görüşlerini paylaşan bir bâtinî mi yoksa Endülüs'teki bir Mu'tezilî mi olduğu ya da Zünnûn el-Mısırî ve Sehl b. Abdullah et-Tüsterî'nin görüşlerini taşıyan bir sûfî mi olduğu meselesi etrafında gelişim gösteren akademik literatür, Alkan tarafından temel tezleri öne çıkarılarak incelenmektedir.

Bu bölümde yine Endülüs'te tasavvuf karşısındaki başlıca tutumları göstermek adına bazı araştırmacılar tarafından adları İbn Meserre'nin takipçileri arasında sayılan, İbnü'l-Arif ve İbn Berrecân'ın karşı karşıya kaldıkları mihnetlere yer verilmiştir. Bu mihnetlerin sebebi olarak farklı görüşler öne çıkmakla birlikte fıkıh karşısında tasavvufa, fakihler karşısında da sûfilere karşı alan daraltıcı bir baskının olduğu dile getirilmektedir. Yine bu kısımda politik ve dinî gerekçelerle birlikte bilhassa Gazzâlî ve *İhyâ'* adlı eseri üzerinden bir tür karşıtlık üretildiğine de değinilmektedir. Bu hususla ilgili tartışmaların niçin Gazzâlî etrafında şekillendiğine ilişkin öne çıkan görüşlere yer verilmekte ve konunun siyasî sonuçlarına da atıf yapılmak suretiyle Endülüs'teki tasavvuf taraftarlarının ve muhaliflerinin durdukları yer gösterilmeye çalışılmaktadır. Ancak olayların sonucunda İbnü'l-Arif ve İbn Berrecân'ın başşehir Merakeşe götürülerek hapse konulmasının İbn Kasî'nin bölgede güçlenmesine sebep olduğu ve Müridûn hareketinin bu sayede doğduğu ileri sürülmektedir.

Çalışmada, Asin Palacios tarafından öne sürülen İbn Berrecân'ın İbnü'l-Arif'in müridi olduğu şeklindeki görüşün, Paul Nwyia'nın İbnü'l-Arif'in İbn Berrecân'a gönderdiği mektupları neşretmesine dayalı olarak tam tersi yönde kabul görmeye başladığı vurgulanmaktadır. Bu konuda başta Addas olmak üzere pekçok araştırmacı tarafından Asin Palacios'un görüşlerine getirilen eleştirilere de yer verilmiştir. Böylelikle Alkan, Endülüs tasavvufunda adı öne çıkan sûfiler arasındaki ilişkilerin tarihsel açıdan daha doğru bir temele yerleştirilmesine dönük çalışmalardan hareketle bu konudaki yanlış bir yorumun tashih edilmesine katkı sunmuştur.

Çalışmada Muhyiddin İbnü'l-Arabî öncesi yaşanan hadiselerle birlikte, sûfiler arası ilişkilerin belirginleştirilmesini hedefleyen ve bunlar arasındaki intisap ağını ortaya koymaya çalışan Alkan, Endülüs tasavvufundaki İbn Kasî portresini belirginleştirmek amacıyla onun biyografisi hakkındaki bilgileri değerlendirmektedir. İlgili başlık altında hem klasik kaynaklarda hem de İbn Kasî biyografisi üzerine yapılan çalışmalarda onun gerçek bir sûfî olup olmadığı hususunun açıklık kazanmadığından bahsedilmektedir. Şöyle ki çalışmada belirtildiğine göre bu kaynaklardan bazıları, İbn Kasî'nin Gazzâlî'nin eserlerini okumak suretiyle tasavvufa meyilli insanları siyasî kalkışma maksadıyla kendi etrafında toplayan biri olduğu görüşünü öne çıkarmışlardır.

Kaynakların diğer bir kısmı ise ona atfedilen söz ve fiillerin tasavvufun genel karakteriyle herhangi bir uyumsuzluk taşımaması sebebiyle onun gerçek bir sûfi olduğu fikrini savunmuşlardır. Ayrıca Alkan, İbn Kasî'nin tasavvufi bağlarını ortaya koymak adına, onu Endülüs tasavvuf muhitinde İbn Meserre, İbn Berrecân ve İbnü'l-Arif ile birlikte anmak suretiyle aynı mektebin temsilcileri olarak değerlendiren görüşün mukabilinde İbnü'l-Arabî'nin onu, isimleri hakkında tabakat kitaplarında fazla bilgi bulunmayan Halefullah el-Endelûsî ve İbn Halil adlı sûfilerle irtibatlandırmasına da yer vermektedir. İbnü'l-Arabî'nin İbn Kasî hakkındaki kanaatlerine de değinilen çalışmada, İbnü'l-Arabî'nin ona ilişkin görüşlerinin şerh ilerledikçe menfi yöne evrildiği tespitinde bulunmaktadır. İbnü'l-Arabî'nin olumsuz kanaatlerine rağmen gerek *Fusûsü'l-hikem* şârihleri gerekse de İbnü'l-Arabî sonrası sûfi müelliflerin büyük çoğunluğunun onu menfi tarzda ele almadıklarını ifade eden Alkan, tasavvufi muhayyilede İbn Kasî portresinin makbul bir şahsiyet olarak kendine yer edindiğini belirtmektedir.

Çalışmanın üçüncü başlığı altında literatürde daha çok İbnü'l-Arabî'ye doktrin anlamında kaynaklık ettiği üzerinde durulan *Hal'u'n-na'leyn*'in yazmaları, neşirleri, muhtevası ve kaynakları hakkında çeşitli görüşler ele alınmıştır. Ayrıca İbn Haldun'un esere ve müellife ilişkin tenkitlerine müstakil bir başlık altında yer verilmiştir. Burada İbn Haldun'un bu türden eserleri içeriklerine ve gündemlerine göre değerlendirmeyip, kendine ait tarih teorisi bağlamında ele aldığı belirtilmektedir. Çalışmada İbn Haldun'un İbn Kasî ve İbnü'l-Arabî ile birlikte onların eserleri aleyhine verdiği fetvalar, Nablusî'nin ihtiraz kayıtlarıyla birlikte neşredilmiştir.

Eserin giriş bölümünün son başlığında şerhin muhtevası, nüsha özellikleri ve İbnü'l-Arabî'nin şârihliği konu edilmektedir. Bu kısımda eserin İbnü'l-Arabî'ye aidiyetiyle ilgili tartışmalar değerlendirilmiş, İbnü'l-Arabî'nin eseri şerh ederken kullandığı metotlar ortaya konulmuştur. İbnü'l-Arabî'nin bir metne nasıl yaklaştığı, hangi bölümleri şerhe konu ederken hangilerinden sarfınazar ettiği, metnin ibarelerine ne şekilde yaklaştığı tarzında pek çok soruya bu bölümde cevap aranmıştır. Ayrıca burada, şerhin kütüphanelerdeki kayıtları ile ilgili bilgi verilmekte ve nüshaların teknik özellikleri tavsif edilmektedir. Şerhin tahkikinde, Sadrettin Konevî'nin şahsî kütüphanesinde kayıtlı İbnü'l-Arabî'nin vefatından iki yıl sonra istinsah edilen Konya Yûsuf Ağa Kütüphanesi'nde (nr. 7838) kayıtlı olan nüsha esas alınmıştır. Sadreddin Konevî'nin bizzat gözden geçirip sıhhatine dair not düştüğü bu nüsha, şerhin yazmaları arasında bilinen en eski nüshadır. Bunun dışında eserin tahkikinde Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Ayasofya, nr. 1879) bulunan nüsha; Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Şehid Ali Paşa, nr. 1174/2) mecmua içindeki

nüsha ve Dublin Chester Beatty Kütüphanesi'nde (nr. 5499) mecmua içindeki nüsha esas alınmıştır. Şerhin Alkan'ın hazırladığı bu çalışma dışında 2013 yılında Muhammed el-Emrânî tahkikiyle yayımlanmış bir diğer neşri daha vardır. Ancak Emrânî'nin bu yayında sadece Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Şehid Ali Paşa, nr. 1174/2) kayıtlı nüshayı esas alması sebebiyle bu yayın, söz konusu nüshadaki eksiklikleri içerisinde barındırmaktadır.

Alkan, hazırladığı çalışmanın inceleme kısmında, geniş çapta bir referans ağı oluşturmakla birlikte kritik bulduğu noktaları orijinal ifadeleriyle dipnotlarda aktarmıştır. Bu açıdan eser, asıl ibareye ulaşmak isteyen araştırmacılara da kolaylık sağlamaktadır. Eserin sonunda sadece belli başlı kaynakların bulunduğu bir kaynakça hazırlanmış, atıfta bulunulan eserlerin tamamına yer verilmemiştir. Ayrıca eserdeki kavramlara, özel isimlere ve öne çıkan konulara ilişkin kapsamlı bir indeks hazırlanmıştır. Sonuç olarak Türkçe tasavvuf literatürüne katılan bu eserle birlikte, Endülüs ve Muhyiddin İbnü'l-Arabî araştırmaları önemli bir kaynağa daha sahip olmuştur. Bu yönüyle Alkan'ın çalışması, *Hal'ûn-na'leyn*'in muhtevasına etki eden kaynakları araştıran, İbnü'l-Arabî'nin şârihlik yönüne odaklanan, *Hal'ûn-na'leyn*'in İbnü'l-Arabî eserleri üzerindeki etkisini belirlemeye çalışan yeni araştırmalar için önemli bir hareket noktası oluşturmaktadır.

Bibliyografya

- Bardakçı, Mehmet Necmettin, *Ebu Abdullah Muhammed İbn Abdullah İbn Meserre'nin Tasavvufî Düşünce Tarihindeki Yeri ve el-Münteka Min Kelamı Ehli't-Tüka Adlı Eseri* (doktora tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, 1998.
- Bardakçı, Mehmet Necmettin, *Endülüslü Sûfi İbnü'l-Arif ve Mehâsinü'l-mecâlis*, Bursa: Sır Yayıncılık, 2005.
- Bardakçı, Mehmet Necmettin, "İbnü'l-Arabî Öncesi Endülüs'te Tasavvuf", *Tasavvuf*, 23 (2009): 325-355.
- Bozyiğit, Ahmet, *İbn Meserre ve Felsefesi* (doktora tezi), Ankara Üniversitesi, 2015.
- Çelebi, İlyas, "İbn Kasî ve *Hal'ûn-Na'leyn* Adlı Eseri", *İLAM Araştırma Dergisi*, 2/2 (1997): 151-158.
- Yıldız, Mehmet, *İbn Berrecân ve Tasavvuf Anlayışı* (doktora tezi), Ankara Üniversitesi, 2016.

Ali İhsan Kılıç, Ar.Gör.
Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

ORCID 0000-0002-5638-6948

DOI 10.26570/isad.513788